

KARTTOJEN KARTOITUSTA

Kalevi Wiik *Suomen murteet. Kvantitatiivinen tutkimus.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 987. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004. 318 s. ISBN 951-746-618-8.

Kalevi Wiikin teos *Suomen murteet. Kvantitatiivinen tutkimus* liittyy tekijän kahteen muuhun tuoreehkoon murrekirjaan: vuonna 2006 ilmestyneeseen teokseen *Suomen murteiden kartasto* ja samana vuonna julkaistuun murteiden oppikirjaan *Sano se murteella*. Lisäksi sillä on selvä kytkös laajaan *Suomalaisten juuret* -teokseen, joka ilmestyi samana vuonna kuin tässä käsiteltävä teos. Kolmesta varsinaisesta murrekirjasta *Suomen murteet* on vanhin, ja käsittääkseni sen syntyhistoria juontaa yli kymmenen vuoden taa. Jo vuonna 1993 Kalevi Wiik esitelmöi Turun kielitieteen päivillä murrerajalaskelmistaan, joiden pohjana oli Lauri Kettusen murrekartasto (1940). Myöhemmin Wiik on julkaissut laskelmiensa tuloksia monisteena (1999) ja esittänyt niitä muun muassa läksiäisesitelmässään Turun yliopistossa syksyllä 1997.

Kirjan teemaa on siis kypsytelty kauan, mutta se onkin vanha ja laajasti tunnettu: fennistiikan historiassa tuskin on perusteellisemmin pohdittua aihepiiriä kuin murteet ja niihin liittyvät murreraja- ja murreryhmäkysymykset. Tähän nähden Wiikin esityksen kaltaisen kokoomateoksen ilmestyminen vasta nyt jopa oudoksuttaa. Wiikin teos palveleekin yhtäältä oppihistoriallisena katsauksena suomalaisten dialektologien tähänastisiin murreryhmittelyihin ja niiden perusteisiin. Toisaalta se on Lauri Kettusen murrekartaston varassa tehty murteiden yhtäläisyyksien ja erojen laskennallinen erittely. Molemmissa suhteissa kirja on laatuun ensimmäinen ja jo siksi tarpeellinen lisä murrekirjallisuuteen. Teoksen luonteen

takia on hyvä, että tekijä on luopunut käytämästä dialektometriikka-termiä, vaikka se esiintyi vielä kirjaa edeltäneen monisteen nimessä (Wiik 1999). Wiikin laskennallista menetelmää ei näet pidä suoraan liittää ranskalaislähtöiseen dialektometriseen tutkimussuuntaan (ks. tästä esim. Chambers ja Trudgill 1998: 137–140). Termin piiriin se tosin sopii, jos dialektometriasta puhutaan hyvin yleisellä tasolla (ks. esim. Leino, Hyvönen ja Salmenkivi 2006: 28; Palander 1999).

Teoksen sisällössä oppihistoriallinen tieto ja laskennalliset tulokset limittyvät: yhdeksän päälukua koostuvat itä- ja länsimurteiden erojen selvityksestä sekä nykyisten kahdeksan päämurrealueen esittelystä siten, että kukin murre saa oman luvun. Murteiden jaottelun Wiik on poiminut Terho Itkosen vuonna 1989 ilmestyneestä *Nurmijärven murrekirjasta*. Tämä näkyy jo murteiden ryhmittelyssä Itkosen tapaan kahdeksaksi pääryhmäksi ja siten kirjan kahdeksaksi pääluvuksi. Itkosen valinta auktoriteetiksi on luonnollista, koska hänen ryhmittelynsä toiminee nykyään yliopistollisenkin opetuksen perustana. Kussakin luvussa Wiik käy kuitenkin läpi kaikki käsiteltävän murrealueen ulkorajoista ja sisäisistä ryhmistä esitetyt erilaiset näkemykset — jos niitä on — ja arvioi sitten näkemysten realiteisuutta oman laskentamenetelmänsä mukaan. Laskentamenetelmä ikään kuin testaa mahdollisten kilpailevien rajaehdotusten paremmuuden. Nimenomaan kiistanalaiset rajanvedot saavat kirjassa suuren huomion ja kauttaaltaan selkeän uudelleen valaisun. Murreryhmien sisällä tarkastellaan myös

▷

eri osamurteiden läheisyyttä ja etäisyyttä toisistaan. Kolmantena näkökulmana Wiik valaisee samaisen laskentamenetelmän avulla alueiden murrepitoisuutta. Toisin sanoen hän pyrkii löytämään murteiden ydinalueet ja periferian. Ydinalueella murre on puhtaimmillaan, sillä siellä esiintyy mahdollisimman moni tutkittavalle murteelle leimallinen piirre. Laskelmiensa kaikki tulokset Wiik esittelee selkein kartoin.

KARTOITUKSEN HAVAINNOLLISUUDESTA

Jo aiheensa takia Wiikin teos sisältää luonnollisesti runsaasti karttoja ja pelkistetympiä karttakaavioita. Kirjan vajailla 300 tekstisivulla on yhteensä 135 karttaa, 55 karttakaaviota, 34 diagrammia ja 27 taulukkoa. Nämä esitykset ovat kirjan tekstin kanssa tasa-arvoisia, jopa sitä tärkeämpiä, koska teksti koostuu pääosin karttojen ja muiden kuvien selityksistä ja kommenteista. Kartat ovat havainnollisia, mutta juuri mikään niistä ei avautune maallikolle, koska ne pohjautuvat jonkinmoiseen pohjätietoon sekä murteiden rajoista että murrepiirteistä. Tekijä onkin tarkoittanut teoksen ensi sijassa niille, jotka jo tuntevat suomen murteiden jaottelua ja aiheesta käytyä keskustelua. Tällaiselle lukijalle teoksen uudet kartat ovat kiehtovia, ja luulen niillä olevan käyttöä muun muassa opetuksessa.

Koska teos on valmisteltu ennen tietokoneaikaa, kärsivät jotkin kartat ja kaaviot pienestä ulkonäön kömpelyydestä. Tekijä itsekin huomauttaa muutaman kerran numerujen vaikealukuisuudesta tapauksissa, joissa murrerajojen vahvuuksia on merkitty samaan karttapoljiaan kovin tiheään. Kun kartat ovat mustavalkoisia ja eri tummuusasteilla on tärkeä informatiivinen tehtävä, on myös valitettavaa, että aina alueiden erot eivät hahmotu kovin selkeästi eikä kartan valkoinenkaan näytä ihan valkoiselta. Vä-

rit olisivat olleet tervetulleita havainnollisuuden lisäämiseksi, vaikka turhan suurta kysymystä karttojen ulkoasusta ei kannata tehdä. Kun teksti kautta kirjan kommentoi selkeästi karttoja ja muita kuvallisia esityksiä, lukija voi ohittaa näiden mahdolliset epätarkkuudet helpohkosti. Vain teoksen liitteisiin mukaan otetut vanhat kartat jäävät vaivoiksi: koska ne on ilmeisesti kopioitu kirjaan sellaisinaan alkuperäisistä yhteyksistään, jäävät muuttamat niistä uudessa muodossaan kiusallisen epätarkoiksi. Esimerkiksi Suomen murteiden sanakirjan kartan tekstistä ei tarkkasilmäinenkin taida ilman suurennuslasia saada mitään selvää (s. 300).

Nämä ja muutamat muut pikku huolimattomuudet (esim. Osmo Nikkilä on myös Nissilä; joidenkin lähteiden julkaisuvuodet ovat erilaiset tekstissä ja lähdeluettelossa) ovat kuitenkin vähäisiä eivätkä muuta kirjan antamaa erittäin havainnollista yleisvaikeutelmää: Wiikin teksti on tuttuun tapaan yksinkertaisen selkeää mutta silti seikkaperäistä. Erittäin havainnollisesti tekijä myös selittää käyttämänsä laskentamenetelmän. Siitä käy ilmi, kuinka kekseliäs mutta työläs menetelmä on ennen tietokoneaikaa ollut: tekijä on tehnyt jokaisen Kettusen kartan läpinäkyvälle kelmulle ja valaissut sitten päällekkäin asetettuja karttakelmuja alaspäin niin, että useat samaan paikkaan sattuvat isoglossit ovat muodostaneet paksuja ja siten tummia alueita, harvemmat isoglossit ohuempia ja vaaleampia. Paksuus on merkinnyt jyrkkää rajaa, ohuus loivempaa. Näin on vaihe vaiheelta voitu saada selville rajojen jyrkkyys ja periaatteessa samoin myös alueiden murrepitoisuus.

TEOKSEN ANTI

Olennaisempaa kuin itse työn manuaalinen toteutus on kuitenkin sen ytimenä olevan laskentamenetelmän sisällöllinen perusta ja

siitä riippuva tiedollinen anti. Kun koko laskennan aineistona ovat ainoastaan Kettusen kartaston kartat, voisi karkeasti sanoa, että tulokset pysyvät pystyssä tai kaatuvat tämän kartaston vahvuuksien ja heikkouksien mukaisesti. Wiikin teos on tältä osin Kettusen uudelleentulkinta, joten lukijan on hyvä tuntea tämä klasinen murrekartasto. Wiik itse tiedostaa kyllä hyvin Kettusen kartaston ongelmat ja dialektologian isoglossien yleensäkin kvalitatiivisesti erilaisen painoarvon (ks. tästä tarkemmin Mielikäinen 2001). Onhan yleisesti tunnettua, että Kettusen teoksessa on yhtä arvokkaina yksittäisinä karttoina sekä pelkkien yksittäisten sanojen kartoja (esimerkiksi kartta 14, sanavaihtelu *eksyä/öksyä*) että laajojen kielipiillisten ilmiöiden kartoja (esimerkiksi geminaatiot yhdessä ja samassa kartassa). Toisaalta klusiilien astevaihtelu hajoaa useisiin eri karttoihin sen mukaan, millaisessa äänneympäristössä vaihtelu toteutuu (*t:n* astevaihtelu pariinkymmeneen karttaan). Vaikka Wiik pyrkii eroon pahimmista vääristymistä ja selittää hyvin valintojensa luonteen, on kirjaa käytettäessä syytä pitää mielessä sen jyrkkyys- ja pitoisuusarvojen riippuvuus Kettusen kvalitatiivisista valinnoista. Toisaalta voidaan sanoa, että mitään muuta pohjaa tällaiselle laskennalliselle menetelmälle ei olisi ollut. Sanontaa *parempi myöhään kuin ei milloinkaan* mukaillen voidaan siis sanoa, että parempi näin kuin ei ollenkaan.

Wiikin teoksesta henkii iloinen kokeilijan mieli, kun tekijä pääsee katsomaan, miten tähänastiset dialektologit pärjäävät »laskentamenetelmätestissä». Periaate rajojen oikeasta sijainnista on näet siinä selvä: mitä useampi Kettusen kaikkiaan 213 kartasta ja niiden mukaisista isoglosseista osuu samaan paikkaan, sen vahvempi raja on kyseessä ja sitä perustellumpaa kyseen kohtaan on sijoittaa murreryhmien

raja. Isommat rajat vaativat useampien isoglossien kimpun kuin pienemmät. Niinpä idän ja lännen rajojen tulee olla jyrkempiä kuin päämurrealueiden ja näiden taas jyrkempiä kuin niiden omien alaryhmien, joiden puolestaan tulee olla jyrkempiä kuin yksittäisten pitäjien rajojen. Kokonaisvaikutelma Wiikin laskentamenetelmän tuloksista on, että nykyiset murreryhmitykset on tehty erittäin vankasti »oikein». Jyrkin rajakohta saa laskennassa arvon 118 (siis 118 isoglossia sattuu siihen) ja sijoittuu länsi- ja itämurteiden perinteiselle rajalle eteläpohjalaisen Lapuan ja savolaiskiilaan kuuluvien Lappajärven ja Alajärven väliin. Laskentamenetelmän mukaan myös tuoreehko itä- ja länsimurteiden rajanvedon muutos siten, että Pudasjärvi ja Rana kuuluvat idän eivätkä lännen puolelle, on perusteltu. Sen sijaan eteläsavolais- ja päijäthämäläismurteiden rajalla länsi voittaa: Mäntyharju ja Pertunmaa asetetaan laskennan jälkeen päijäthämäläisryhmän alle. Paikoin Wiik tekee myös ehdotuksia vallitsevan käsityksen muuttamiseksi: esimerkiksi Keski-Suomen ja Päijät-Hämeen raja vedetään nykyään ehkä yleisimmin siten, että Jyväskylä, Petäjävesi ja Toivakka jäävät etelään Päijät-Hämeen puolelle; Wiikin laskentamenetelmä antaisi kuitenkin ratkaisun, jossa nämä alueet sijoitettaisiin — niin kuin joskus on ehdotettukin — Keski-Suomen ryhmään.

Murrepitoisuuslaskelmaan Wiik on poiminut murteiden tunnusomaiset piirteet Martti Rapolan esityksestä (Rapola 1990 [1961]) ja etsinyt piirteiden tarkat levikkialueet Kettusen kartoista. Käytännössä murrepitoisuuden määrittely merkitsee noin 10–40 piirteen varassa tehtyjä prosenttilaskelmia maan eri alueiden pitoisuuksista siten, että kunkin murteen ydinalueeksi hahmottuu alue, jossa kyseisen murteen kaikki piirteet ovat vallalla ja jonka prosenttilukema on siten täysi 100.

▷

Tästä laskeudutaan kymmenlukuvin alueisiin, joissa tarkasteltavan murteen pitoisuudeksi tulee lopulta 0 prosenttia, kuten savolaispiirteiden on laita Etelä-Pohjanmaalla ja lounaismurteiden piirteiden Kainuussa. Kun Wiik pyrkii varsinaisia murrerajoja käsitellessään valitsemaan ristiriitaisistakin murrerajoista vain yhden, parhaaksi katsomansa ratkaisun, hän joutuu murrepitoisuuden määrittelyssä lievempiin tuomioihin. Murrepitoisuudet laskevat aina asteittain ja muodostavat karttoihinkin ennemmin aaltomaisia vyöhykkeitä kuin tarkkarajaisia alueita. Kun kaikista murrepiirteistä ei lisäksi ole saatavilla levikkikarttoja, käy peräpohjalaismurteiden osalta jopa niin, että kaikkia näiden murteiden tyypillisiksi katsottuja piirteitä ei voida löytää mistään. Murteiden ydinalueeksi jäävät 76–79 prosentin pitoisuuksillaan Kemijoen ryhmä ja Tornionjoen ryhmän eteläosa (s. 192).

Uutta näkökulmaa tarjoaa Wiikin viitsemiä tapa kartoittaa Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan sekä Peräpohjan murteiden osalta erikseen myös näiden alueiden vieraat vaikutukset: hän esittää kartoin, missä osassa näitä alueita on eniten lounaissuomalaisia, hämäläisiä, eteläpohjalaisia, savolaisia ja kaakkoisia murrepiirteitä, Peräpohjan osalta myös keski- ja pohjoispohjalaisia. Kun nämä kaksi päämurrealuetta tunnetusti ovat muodostuneet melko tasaisesti idän ja lännen aineksista, on varsin perusteltua ottaa mukaan myös tällainen näkökulma nimenomaan niihin. Wiikin laskelmat eivät kuitenkaan varsinaisesti johda uusiin näemyksiin. Hän ei siis suoranaisesti kannata sitä Heikki Paunosen (1991) esittämää hypoteesia, että nämä kaksi pohjalaisaluetta voitaisiin erottaa idästä ja lännestä erilliseksi, kolmanneksi suureksi murreryhmäksi. Wiikin laskelmat eivät myöskään tue Leinon, Hyvösen ja Salmenkiven tuoretta sanaston levikkeihin pohjautuvaa hypoteesia, jonka mukaan nämä pohjalaisryhmät

yhdessä savolaisena pidetyn Kainuun kanssa olisivat tämä uusi, mahdollinen kolmas murreryhmä, pohjoinen ryhmä idän ja lännen rinnalla (ks. Leino, Hyvösen ja Salmenkivi 2006). Syy Wiikin perinteisyyteen on yksinkertainen: hänen laskentansa nojaa äänne- ja muoto-opin historialliseen vaihteluun perustuvaan Kettusen kartastoon, jonka pohjalla vanha itä-länsi-jaottelu nimenomaan seisoo. Muistettava näet on, että Paunonen lähti omassa kuvauksessaan liikkeelle murteiden synkronisesta nykyysteemistä ja Leino kumppaneineen pelkäästään sanastosta.

Laskentamenetelmänkin avulla näytetään todeksi, että savolaismurteiden keskinäiset erot ovat jyrkimmät murteiden pienellä eteläisellä alueella, kun taas pohjoisemmat, laajat mutta myöhemmin asutetut alueet ovat paljon yhtenäisempiä (s. 256). Wiikin laskennat vahvistavat myös käsitykset Etelä-Pohjanmaan murrealueen kiinteydestä ja lounaismurteiden selkeästä ominaislaadusta ja tukevat vanhaa ajatusta hämäläismurteiden hajanaisuudesta.

HYÖDYLLINEN KÄSIKIRJA

Wiikin teoksen yksittäiset kohdat houkuttelevat lukijan tavan takaa pysähtymään. Kirjan numeerisen ja muun luettelomaisen tiedon tiheys on jopa niin suuri, että tekstin selkeydestä huolimatta teoksen nopea lukeminen sivu sivulta alusta loppuun on tuskin mahdollista, eikä se ole suositeltavaa, jos ymmärryksen tulisi kulkea koko ajan mukana. Käyttökelpoisin kirja lieneekin eräänlaisena käsikirjana, hakuteoksena, josta löytää tietyn murteen, murrerajan tai murreryhmittelyn perusteet tarkasti esiin kaivettuina ja punnittuina. Tällaisena kirja tarjoaa lukijalle useita ahaa-elämyksiä ja vie etsimään alkuperäisesityksiä. Siksi on hyvä, että teoksen lopussa on kattava lähdeluettelo.

LÄHTEET

Wiik viittaa teoksen esipuheessa sidoksiin, joita kirjalla on hänen edellä mainittuihin omiin teoksiinsa. Myös tekstissä hän muutaman kerran mainitsee jättävänsä asian tarkemman käsittelyn *Suomalaisten juuret* -teokseensa (esimerkiksi s. 265). Kun useat muutkin sisältöasiat limittyvät muihin teoksiin, voi tämän kirjan itsenäisyys tietysti paikka paikoin herättää kysymyksiä. Kuitenkaan sen tarjoamaa kokonaiskuvaa murrerajoista ja -ryhmistä ei sellaisenaan löydy mistään. *Suomen murteet* -teos on nimenomaan havainnollinen kokonaiskatsaus, jonka kohteina ovat Kettusen murrekartat ja tähänastiset murreryhmittelyt. Murrepitoisuuden erottelut ovat kirjan ehkä innovatiivisin ja hedelmällisin osio.

Kun Wiikin peruslähteinään käyttämät Lauri Kettunen ja Martti Rapola ovat jo kauan olleet fennistiikan dialektologiassa auktoriteetteja, heidän käsittelynsä uudelleen uusin näkökulmin on jo sinänsä tervetullutta. Kun Wiik on lisäksi ottanut mukaan kaikki muutkin murreryhmittelyjä käsitelleet fennistit, on tämän alan historiaa pakattu nyt ensi kerran näin kattavasti yksiin kansiin. Wiikin kirjaa voikin käyttää ensimmäisenä ja erinomaisena apuvälineenä silloin, kun murteiden erilaiset ryhmittelyt ja vaikkapa yksittäisen pitäjänmurteen paikka murrekartalla alkavat kiinnostaa: onko Konnevesi enemmän savoa kuin Konginkangas? Olisi aivan toinen asia joutua käymään läpi monet lähteet saman tiedon saamiseksi. Tuskin moni siihen edes vaivautuisi. Wiik onkin kirjallaan tehnyt suuren palveluksen kaikille murrerajoista ja -ryhmistä kiinnostuneille, ja kynnys tutustua murteisiin on tältä osin madaltunut. Tämä ei ole mikään vähäinen saavutus. ■

KAJJA KUIRI

Sähköposti: kaija.kuiri@uta.fi

- CHAMBERS, J. K. – TRUDGILL, PETER 1998: *Dialectology*. Toinen painos. Cambridge: Cambridge University Press.
- ITKONEN, TERHO 1989: *Nurmijärven murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 10. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 498. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III. A. Murrekartasto*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINO, ANTTI – HYVÖNEN, SAARA – SALMENKIVI, MARKO 2006: Mitä murteita suomessa onkaan? Murreosanaston levikin kvantitatiivista analyysia. – *Virittäjä* 110 s. 26–45.
- MIELIKÄINEN, AILA 2001: Murte-eroista ja isoglossien hierarkkisuudesta. – Tõnu Seilenthal (toim.), *Congressus nonus internationalis Fenno-ugristarum 7.–13.8.2000. Pars V. Dissertationes sectionum: linguistica II* s. 378–384. Tartu.
- PALANDER, MARJATTA 1999: Mitä dialektometriä on? – *Virittäjä* 103 s. 259–265.
- PAUNONEN, HEIKKI 1991: Till en ny indelning av de finska dialekterna. – *Fenno-Ugrica Suecana* 10 s. 75–95.
- RAPOLA, MARTTI 1990 [1961]: *Johdatus suomen murteisiin*. Kolmas painos. Tietolipas 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- WIIK, KALEVI 1999: *Suomen dialektometriikka*. Moniste. Turku.
- 2004: *Suomalaisten juuret*. Jyväskylä: Atena Kustannus.
- 2006a: *Sano se murteella. Minkälaisia suomen murteet ovat ja missä niitä puhutaan?* Tampere: Pilot-kustannus.
- 2006b: *Suomen murteiden kartasto. A Murreilmiöiden levikkejä. B Murrealueita ja -rajoja*. Turku.